

TABIATSHUNOSLIK O'QITISH METODIKASI FANINING RIVOJLANISH TARIXI

Xalilova Shaxlo Sa'dullayevna

Beshariq tumani 11-umumta'lim maktabi o'qituvchisi

Annotatsiya. Tabiatshunoslik o'qitish metodikasi fani ham boshqa fanlar singari o'z tarixiga ega. Fan sifatida vujudga kelishiga ko'plab olim-metodistlarning metodik qo'llanmalar va darsliklari katta ahamiyatga egadir.

Kalit so'zlar. Tabiat, jonli va jonsiz tabiat, kuzatish, tajribalar va ekskursiyalar, maktab, o'simlik va hayvonot dunyosi, darslik.

Boshlang'ich sinflarda o'quvchilarning dunyoqarashini shakllantirishda va har tomonlama tarbiyalashda geografiya katta o'rin egallaydi. Shu predmetni o'rganish kichik yoshdagi o'quvchilarning shaxsiy tajribasini boyitadi, atrofimizdagi jonli va jonsiz tabiatda yuz berayotgan hodisa va jarayonlar to'g'risida bilimlar olishga imkon beradi. Shuning uchun ham pedagogika o'quv predmeti sifatida tabiatshunoslik o'qitish metodikasining ilmiy-nazariy va amaliy yutuqlari bilan yaxshi tanish bo'lishlari kerak. Tabiatshunoslik o'qitish metodikasi fanini yaxshi bilish boshlang'ich maktab o'quvchilariga bolalarni o'qitishni to'g'ri tashkil qilish imkonini beradi. Tabiatshunoslik o'qitish metodikasi - tabiatshunoslikni o'qitishda bolalarni har tomonlama tarbiyalashning mazmuni va metodlarini ochib beruvchi pedagogik fandir. U pedagogikada ishlangan tadqiqotlarga asoslanadi va o'z fanini o'qitish mazmuni hamda xususiyatlarini hisobga olgan holda uning metodlaridan foydalanadi.

Tabiatshunoslik o'qitish metodikasi fani dastlab tabiiy fanlar tarkibida bo'lgan. Keyinchalik fanlar taraqqiy eta boshlagach ushbu fan alohida fan sifatida shakllandi. Tabiatshunoslikning o'quv fani sifatida rivojlanishi bilan bog'liq holda o'zining tarixiga ega. Akademik F. Zuyev (1754-1794) dastlab tabiatshunoslik o'qitish metodikasi fanidan xalq bilim yurtlarida ma'ruza darslarini olib bordi, o'qituvchilar seminarida ma'ruzalar o'qidi. 1786-yili F. Zuyev "Tabiiyot tarixining ko'rgazmalari" nomli darslikni nashr qildi, unda tabiiyotni o'rganish izchilligi;

-qazilmalar dunyosi (jonsiz tabiat),

-o'simliklar dunyosi (botanika),

-hayvonlar dunyosi (zoologiya) ko'rsatilgan.

Bu darslik o'quv predmeti sifatida tabiatshunoslik o'qitish metodikasi faniga asos soldi.

XIX asr o'rtalarida ilg'or pedagogik fikrlarni ifodalovchilardan biri K. D. Ushinskiy (1824-1870) bo'ldi. U kuzatish metodini tabiatni bilib olishda eng samarali metod sifatida ajratdi. K.D. Ushinskiy bolalarni tabiat bilan tanishtirishni o'z joyi, o'z o'lkasini o'rganish bilan boshlashni taklif qildi, bunda kitobni o'qish yoki o'qituvchi axborotidan olingan taassurotlarni bola kuzatishlari yordamida tekshira olsin. K.D. Ushinskiy ta'kidladiki, o'z joyi tabiatini o'rganishning bosh metodlaridan biri kuzatishdir, chunki ular kuzatuvchanlikni vujudga keltirishga yordam beradi. "Bolalar dunyosi" kitobida bolalarni nutq rivojlanishining asosida yotuvchi oddiy mantiqiy ishlarga o'rgatish uchun tabiatni qanday kuzatish zarurligini ko'rsatib berdi.

Kuzatishlar, tajribalar va ekskursiyalarga asoslanib tabiiyot o'qitish tizimini birinchi bo'lib A.Ya. Gerd (1841-1888) taklif qildi. Uning fikricha, ko'rgazmali o'qitish bola idrokining aniq holatiga muvofiq bo'lishi kerak. Gerd shunday tizimni bunyodga keltirdiki, unda tabiiyotni o'rganish jonsiz tabiatdan boshlanadi, u boshlang'ich sinflarda jonsiz tabiat kursini o'qitish metodikasini ishlab chiqdi. U "Tabiiyot qisqa kursi" nomli darslik, shuningdek "Yer, havo, suv" nomli o'quv qo'llanma va ularni o'qitishga oid "Boshlang'ich maktabda predmetli darslar" nomli metodik qo'llanma (1883) yozdi. Bu kitob uzoq vaqtlargacha jonsiz tabiat kursi bo'yicha asosiy qo'llanma bo'lib keldi.

1917-yildayoq A.Ya.Gerdning "Boshlang'ich maktab kursida alohida predmet sifatida tabiiyot" nomli kitobi nashr etildi, unda muallif tabiiyotni boshlang'ich maktabda maxsus fan sifatida o'qitish zarurligini isbot qildi. Masalani bunday qo'yilishi tabiiyot bo'yicha tezda yangi dastur tuzishni talab qildi. 1919-yili tabiiyot bo'yicha taxminiy dastur tuzildi va tasdiqlandi. Unda ekskursiya va amaliy ishlarga katta e'tibor berildi.

M.N.Skatkin o'z tadqiqotlarida tabiatshunoslik bo'yicha sinfdan tashqari ishlar tashkil qilish metodikasi hamda tabiatni o'rganish bo'yicha mashg'ulotlarda bolalarning bilish faoliyatini faollashtirish masalalariga katta e'tibor berdi.

1959-yildan boshlab, har yili 1-4 sinf o'quvchilari uchun "Kuzatish kundaliklari" nashr qilingan, uning muallifi V.A.Valerianova o'quvchilarning ob-havoni, o'simlik va hayvonlar hayotidagi o'zgarishlarni, qishloq xo'jaligida odamning mehnat faoliyatini muntazam ravishda kuzatishlarini tashkil qilishda o'qituvchiga yordam berish vazifasini qo'yadi.

Tabiiyot haqidagi bilimlarni o'rganishda mashhur metodist S.A.Pavlovich (1884-1976) katta hissa qo'shdi, uning ishlari boshlang'ich maktabda tabiiyot darslarini metodik jihatdan to'g'ri tashkil qilishga yordam berdi. Uning "Boshlang'ich maktabda tabiiyot o'qitish amaliyoti" (1939), "Jonsiz tabiat to'g'risidagi tushunchani qanday o'qitish kerak" (1948), "Tabiatshunoslik bo'yicha kitob. Tabiatning asoslari va metodikasi" (1969) nomli darslik va o'quv qo'llanmalari ancha mashhurdir. S.A.Pavlovichning tabiiyot va tabiatshunoslik darslarini o'quv qurollari bilan jihozlash to'g'risidagi kitoblari hozirgi vaqtda ham o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q.

1969-yildagi umumta'lim maktabi isloxotidan keyin tabiatshunoslik 2-3-sinflarda mustaqil fan sifatida o'qitila boshladi va faqat 1-sinfda tabiatshunoslik materialidan o'qish va nutqni rivojlantirish darslarida foydalanildi.

Tabiatshunoslik o'qitish metodikasining rivojlanish tarixi va hozirgi holati. O'zbek tilida tabiatshunoslik bo'yicha birinchi tarjima adabiyoti 1919-yilda vujudga keldi. Bular "Boshlang'ich jug'rofiya" (A.A.Kruber kitobining ruschadan tarjimasi), "Turkiston" (A.A.Kruberning "Rossiya jug'rofiyasidan ocherklar" kitobining ruschadan tarjimasi), T.N.Qori Niyoziyning o'qituvchilar uchun qo'llanma hisoblangan "Tabiatning parchasi" va boshqalar edi.

1927-1929 yillarda birinchi bosqich maktablar uchun o'lkashunoslik darsliklari - "Kichik turkistonlik" va "Bizning o'lka", "Tabiiyot bo'yicha o'qish kitobi" va boshqa mahalliy tabiatshunoslik materiali asosida tuzilgan darsliklar nashr qilindi.

1960-yildan barcha sinflarda o'qitish jarayoni takomillashtirilishi munosabati bilan yangi dasturlar joriy qilindi. Bunda 3-4 sinflardagi tabiatshunoslik darslari mehnat darslari bilan almashtirildi. Tabiatshunoslik faqat 4-sinfda qoldirildi, buning uchun 1961-yili O'zbekistonning tabiiy sharoitlari, o'simlik va hayvonot dunyosining o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi "Tabiatshunoslik" darsligi (Ye.M.Belskaya va b.) yaratildi.

1970-yillarda O'zbekiston maktablarining yangi o'quv rejasi va dasturlariga o'tilishi munosabati bilan 2-3 sinflarda "Tabiatshunoslik" fani kiritildi, uni o'rganishga rus tilida o'qish olib boriladigan sinflarda 35 va 70 soatdan, o'qish o'zbek tilida olib boriladigan sinflarda 35 soatdan vaqt ajratildi.

1972-yili Ye.M.Belskaya tahriri ostida rus va o'zbek tillarida 2-sinf uchun "Tabiatshunoslik" darsligi nashr qilindi. Bu darslik uch yillik boshlang'ich maktab dasturi bo'yicha qo'llaniladi. U o'zining qiziqarli mazmuni bilan farq qiladi, 2-sinf o'quvchilarining yosh xususiyatini hisobga olgan holda tuzilgan va O'zbekiston o'simliklari va hayvonot dunyosining tipik xususiyatlarini aks ettiradi.

1974-yili 3-sinf uchun "Tabiatshunoslik" darsligi nashr qilindi. Unda "O'lkamizning tabiati" mavzusiga katta e'tibor berildi. Uni o'rganish 2-sinfda o'tkazilgan kuzatishlarni umumlashtirish bilan boshlanar va tabiatdagi mavsumiy o'zgarishlarni hisobga olgan holda olib borilar edi. Topshiriqlar O'zbekistonning jonsiz tabiati ob'ektlari, o'simliklari va hayvonlarini kuzatishlardan maksimal foydalanishni nazarda tutgan.

O'qituvchilar uchun metodik qo'llanmalar nashr qilingan bo'lib, ularda tabiatshunoslik kursi metodikasi 2-3 sinflardagi shu fanni o'rganish xususiyatlari hisobga olingan holda bayon qilingan.

1986-yildan boshlab to'rt yillik boshlang'ich ta'limga o'tish munosabati bilan boshlang'ich maktab uchun, atrof olam bilan tanishtirish va tabiatshunoslik bo'yicha dasturlar hamda "Atrof olam bilan tanishtirish" va "Tabiatshunoslik" kurslari bo'yicha o'quv-metodik majmualar (darsliklar, metodik qo'llanmalar, kuzatishlar kundaligi) nashr qilindi. Tabiatshunoslikni o'qitish bo'yicha o'quv majmua sistemaliligi, mazmunni rivojlantirilishi, sinfdan-sinfga o'tgan sari asta-sekin chuqurlashtirib va kengaytirib borilishi, tuzilishga yagona yondashish, strukturaning vorisligi bilan ta'minlangan.

Mamlakatimiz mustaqillikka erishgach Davlat ta'lim standarti hamda o'quv reja va dasturlar asosida boshlang'ich ta'limda (1-2-sinflarga "atrofimizdagi olam", 3-4-sinflarga "tabiatshunoslik") darslik va o'quv qo'llanmalar yaratildi.

2021- yildan boshlab, 1- sinf o'quvchilari yangi o'quv predmeti - «Tabiiy fan» ni o'rgana boshladilar. Bu o'quvchilar bilan ilk mashg'ulotlardan boshlab, ya'ni savod o'rgatishning alifbe davridayoq o'qituvchi o'quvchilar e'tiborini o'z joyidagi tabiat obyektlarini o'lkashunoslik yo'nalishida kuzatishlariga qaratadi. Kuzatishlar ikkinchi yarim yillikda o'qish va nutqni rivojlantirish bilan parallel holda olib boriladi.

Tabiiy fanni yaxshi bilish boshlang'ich maktab o'quvchilariga o'qitishni to'g'ri tashkil qilish imkonini beradi. Metodika o'qituvchini *Tabiiy fanni o'qitish nazariyasi* bilan qurollantirib, o'qitish mahoratini oshiradi. Tabiiy fan o'qitish asoslarini, uning uchun xos bo'lgan shakl, metod va uslublarini, o'quvchilarning bilish faoliyatlarini o'rganishdan iboratdir. Shu bilan - birga o'quvchilar o'z o'lkasining tabiati, tabiat hodisalari, kishi xususiyatlarini yaxshi bilgan bo'lishi, o'quvchilar bilan ish olib borishda foydalanib borishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni» // Xalq so'zi gazetasi, 2020 yil 24-sentyabr
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 29 apreldagi "O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712-son Farmoni Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi (www.lex.uz), 2019 yil 29 aprel.
3. Rahimqulova M. "Boshlang'ich sinf o'quvchilarini darsdan tashqari mashg'ulotlarda ekologik qadriyatlar asosida tarbiyalash". NDA, T, 2000, 21-bet
4. Махкамова Д.А. Methodical provision of vocational guidance of students in secondary schools // Galaxy. №8. 2022. 434-440 b. (13.00.00. № 30) Impact Factor (SJIF 2022:7.718)
5. Махкамова Д.А. Methodological provision of directing students to profession in high schools // Semiconductor Optoelectronics, vol.42, No. 02(2023). -P. 1308-1313. <https://internationaljournals.co.in/index.php/giirj/article/view/4780>
6. Махкамова Д.А. Technology of pedagogical-psychological and social aspects of student's professional orientation // ISSN 1308-5581, International Journal of Early Childhood Special Education. Vol 14, Issue 08 2022. -P. 707-711. https://www.int-jecse.net/article/TECHNOLOGY+OF+PEDAGOGICAL-PSYCHOLOGICAL+AND+SOCIAL+ASPECTS+OF+STUDENT%25E2%2580%2599S+PROFESSIONAL+ORIENTATION_1446/?download=true&format=pdf
7. Rakhmankulova, N. K. (2022). METHODS OF TEACHING MATHEMATICS IN EDUCATION. In ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ: АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ (pp. 15-17).
8. НН, М., АА, N., NX, R., GB, U., & UA, M. (2022). КОМПЕТЕНТНОСТНЫЙ ПОДХОД В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В ОБЛАСТИ ИКТ. *Международный журнал специального образования детей раннего возраста*, 14(7).
9. Махкамова Д.А. The essence of vocational guidance of secondary school students and the integration of didactic resources in the classroom (on the case of teaching the subject of technology) // ISSN 2581-4230, Modern didactic career guidance resources. Vol 8, Issue 11, of JournalNX – A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal, Nov 2022. -P. 232-234.